

# Bùi Thị Xuân

---

## Nữ tướng Bùi Thị Xuân

Bùi Thị Xuân (? – 1802) không rõ năm sinh, quê xã Bình Phú, huyện Tây Sơn, tỉnh Bình Định, nữ tướng thời Tây Sơn, vợ của danh tướng Trần Quang Diệu. Thuở nhỏ, học võ với Đô thống Ngô Mạnh. Khi khởi nghĩa Tây Sơn nổ ra (1771), Bùi Thị Xuân cùng Trần Quang Diệu gia nhập nghĩa quân Tây Sơn. Năm 1789, tham gia đánh quân xâm lược nhà Thanh ở trận Ngọc Hồi (Thăng Long).

Triều Tây Sơn sụp đổ, Phú Xuân rơi vào tay Nguyễn Ánh, bà theo vua Cảnh Thịnh chạy ra Nghệ An, chỉ huy 5.000 quân chặn đánh kịch liệt quân Nguyễn ở lũy Trấn Ninh (Quảng Bình). Tháng 2-1802, quân Nguyễn vượt qua Nhật Lệ (Quảng Bình), đánh bại đội quân phòng ngự của Tây Sơn ở đây.

Trần Quang Diệu và Võ Văn Dũng bỏ Quy Nhơn, theo ngỗ thượng đạo ra miền Tây Nghệ An, gặp bà. Hai vợ chồng xuống đến huyện Thanh Chương thì bị quân Nguyễn Ánh bắt đem về Phú Xuân hành hình.

Theo tư liệu của một giáo sĩ phương Tây De La Bissachère – người có dịp chứng kiến cuộc hành hình – đã miêu tả cái chết lẫm liệt của bà như sau: “Bùi Thị Xuân không hề biến đổi sắc mặt, tiến trước đầu voi một cách bình tĩnh. Mấy tên lính hét la om sòm, bảo bà quỳ xuống, nhưng bà vẫn thản nhiên tiến bước. Voi lùi lại, bọn lính phải lấy giáo nhọn thọc vào đuôi voi, con vật mới lấy vòi quặp bà tung lên trời...”.

Vua Quang Trung có một bề tôi thân tín, đó là Trần Quang Diệu. Quang Diệu có vợ tên là Bùi Thị Xuân, người phủ Quy Nhơn, thuộc dinh Quảng Nam. Quê Xuân vốn nổi tiếng là đất võ. Không những chỉ đàn ông trai tráng có tài về nghề binh mà đàn bà con gái Bình Định cũng lắm người hào kiệt. Bởi vậy, mới có câu truyền rằng :

“Ai về Bình Định mà coi

Đàn bà cũng biết cầm roi đi quyền” .

Bùi Thị Xuân cũng là bậc hào kiệt như thế. Tướng Diệu mến tiếng mới tìm đến làm quen. Sau lấy làm vợ. Vợ chồng kính trọng nhau như khách, đương thời đến mức nể khen là chuyện đẹp. Trần Quang Diệu theo vua Quang Trung đánh đông dẹp bắc, đi đâu cũng đem bà cùng đi. Từ việc quân cơ mưu lược đến việc cầm quyền cai trị, bà đều trở sức tận tình, giúp chồng lập được nhiều công lớn. Trần Quang Diệu càng đặc biệt yêu dấu mà nhà vua cũng hết lòng tin cậy.

Mùa thu năm Nhâm Tý (1772) vua Quang Trung bị bệnh băng hà. Triều Tây Sơn từ đó ngày một suy yếu. Nguyễn Ánh được bọn tây dương giúp, nhân thế đem đại quân vượt biên ra đánh úp, chiếm mất Quy Nhơn. Lại sai Võ Tánh và Ngô Tòng Chu cùng thống suất mấy vạn binh đắp thành lập đồn cố giữ bằng được. Quy Nhơn là đất căn bản của Tây Sơn cho nên Vua Cảnh Thịnh Quang Toàn ( con Quang Trung) vội sai hai danh tướng bậc nhất là Thiệu phó Trần Quang Diệu và Tư đồ Vũ Văn Dũng lập tức gấp đường đem quân thủy bộ vào giành lại. Quang Diệu mới bảo vợ :

- Nay quân hùng tướng mạnh đã kéo cả vào Quy Nhơn, nếu quân Gia Định vượt biển ra xâm phạm, tất Phú Xuân không tránh khỏi nguy hiểm. Nàng hãy ở lại kinh thành hộ giá, ngộ khi việc nước quan hệ, còn có người đỡ đần chúa thượng.

Bùi Thị Xuân khóc mà vâng lời. Trần Quang Diệu liền từ biệt vợ, dẫn quân bộ lên đường hợp với quân thủy của Vũ Văn Dũng tiến vào Quy Nhơn. Quân của Diệu, Dũng vây hãm ráo riết, song bọn Tánh, Chu liều mạng thúc quân cố thủ nên đánh liên mấy tháng vẫn không ngã ngũ. Nguyễn Ánh biết đại quân Tây Sơn ở cả Quy Nhơn bèn đốc hết quân thủy và hơn 1.000 chiến thuyền bất ngờ ra đánh lên Phú Xuân. Bùi Thị Xuân cùng với Vua Quang Toàn và phò mã Trị ra sức chống cự, nhưng tình thế mỗi lúc một bức bách. Xuân mới tâu vua :

- Thế giặc quá mạnh. Xin Chúa thượng hãy tạm lui quân ra Bắc Hà. Trước hãy hạ dụ võ về quân dân các trấn chinh đốn đội ngũ, sau sẽ gọi đại binh ở Quy Nhơn ra, hai mặt cùng đánh tất lấy lại được thành.

Nhà vua nghe theo. Bây giờ là vào tháng ba năm Tân Dậu (1801).

Năm sau, Trần Quang Diệu hạ được thành Quy Nhơn liền kéo quân ra Phú Xuân. Bùi Thị Xuân cũng hộ giá vua Quang Toàn thống suất quân thủy bộ và tượng binh bốn trấn ở Bắc Hà và Thanh Nghệ tiến vào cùng đánh. Chẳng ngờ, quân Trần Quang Diệu bị chặn lại, không qua được đèo Hải Vân. Nguyên từ năm trước quân Gia Định đã lo xa nên đặt đồn cấm trại rất kiên cố để phòng bị, nay lại liệu chết chống giữ. Trần Quang Diệu đành phải đem quân voi dọn núi mở đường đi sang biên giới Ai Lao, vòng ra Nghệ An hợp với quân vua. Bây giờ, ba vạn quân nhà vua cũng đang bị quân Gia Định đóng tại hai lũy thành Trấn Ninh và Đầu Mâu ở Sông Gianh (Quảng Bình Cũ) cản lại. Biết đây là chỗ hiểm yếu, lâu nay Nguyễn Ánh đã thúc quân đắp thành cao, đào hào sâu. Lại đặt nhiều đại bác tối tân của người Tây Dương giúp và sắp sẵn gỗ đá trên mặt thành để cự chiến. Bùi Thị Xuân bèn xin lĩnh năm nghìn quân tiến lên công thành, đề quân Thủy vòng phía sau đánh tạt lại.

Từ trên thành cao, quân Gia Định bắn súng đại bác xuống ầm ầm. Quân Bùi Thị Xuân lấy gỗ ván bện rom đắp nước làm khiên che, lăn xả vào chân thành bắc thang leo lên. Quân Gia Định vội đổ dầu sôi, tung chất cháy và lăn gỗ đá xuống như mưa khiến quân Bùi Thị Xuân thiệt hại to. Mấy lần bám lên được mặt thành, sau đều bị đánh lui, người ngựa chết nhiều. Vua Quang Toàn lo lắng, có ý định lui. Bùi Thị Xuân nhất định không rời trận địa, cho người chạy đến can ngăn.

- Nước nhà còn mất là ở trận này. Bệ hạ chớ vì thấy bất lợi mà ngã lòng. Dầu chết cũng xin quyết tử chiến !

Bà cười voi đi đầu, thúc quân sĩ tràn lên đánh thành; từ sáng đến trưa vẫn trở sức chiến đấu, không hề mệt mỏi. Quân sĩ được chủ tướng cổ súy đều dốc hăng hái. Người trước ngã người sau vẫn diễm nhiên xông tới, không một ai lui cả. Đến chiều tối, quân trong thành Trấn Ninh, Đầu Mâu đã núng. Bất ngờ tin cánh thủy binh đã bị quân Gia Định đánh tan bay đến, khiến quân Tây Sơn hoang mang tan vỡ. Bùi thị Xuân ra sức chinh đốn, song không lại. Vua Quang Toàn vội rút chạy ra Thăng Long, để Bùi Thị Xuân ở lại Nghệ An, cản giặc và đợi hợp binh với chồng. Chẳng dè, quân Gia Định thừa thắng đánh tràn. Quân ít thế nguy, bà đành chịu sa vào tay giặc cùng với hai con. Trần Quang Diệu không kịp hồi quân, sau cũng bị bắt nốt.

Nguyễn Ánh điệu cả hai vợ chồng và hai con bà về thành Phú Xuân hành hình để trả thù. Ánh cho giải hai vợ chồng đến trước mặt kẻ tội “phản nghịch” rồi bắt lay. Hai vợ chồng không lay. Ánh sai lính lấy hèo đánh vào khuỷu chân, níu tóc giập đầu xuống đất bắt lay. Hai vợ chồng nhất định không chịu. Ánh uất quá cho voi dữ ra giày xéo quật chết cả hai con bà cho trông thấy, để ra uy. Lại lôi Trần Quang Diệu ra xéo từng miếng thịt. Tình cảnh cực

kỳ thảm thương, tàn bạo hết mức. Cho đến khi bị Ánh giết, trước sau bà vẫn ung dung, mặt không hề biến sắc. Bà mất đi, xa gần nghe chuyện trong lòng đều thương xót, ai cũng hết lời ngợi khen.

Nguồn: Nghìn xưa văn hiến